

AZ IGAZSÁGTÓL AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSIG

Jog és nyilvánosság a román igazságszolgáltatásban

■ Az igazságszolgáltatás jogi megközelítésben – a törvényhozás és a végrehajtás (kormányzás) mellett – az állam egyik alapfunkciója, szélesebb összefüggésben pedig a társadalmi igazságosság része, s mint ilyen alapvető társadalmi követelmény.

Az igazságszolgáltatás alapvetően a bíróságok rendszerén – az önálló bírói hatalmon – keresztül érvényesül, hiszen független bíróságok nélkül a jog uralma, az emberi jogok, szabadságok védelme nem valósítható meg.

A bírászkodás azért válhatott az állam meghatározó alapfunkciójává, egyben „állami monopóliummá”, mert ez biztosítja leginkább a társadalmi rendet és a társadalmi békét. Az állami keretben történő független bírászkodás alternatívája az önbírászkodás, amely megszünteti a rendet és a szabadságot, értelmetlenné teszi a törvényt, ellehetleníti a társadalmi együttélést, utat nyit az anarchia felé.

A bírói tevékenység azáltal szerez érvényt a társadalmi igazságosság igényének, hogy különböző jogvitákban, peres ügyekben kimondja azt, mi a törvényes igazság, és ennek tiszteletben tartását szükség esetén legitim módon ki is kényszerítheti.

„Igazságot tenni”: ez az egyik legösszetettebb, legfelelősebb emberi tevékenység; eredményesen és hatékonyan kizárólag szervezett keretben, jogi és morális alapelvekre támaszkodva, szabályokkal körülhatárolva lehet végezni.

A következőkben erről a keretről és néhány alapelvről lesz szó.

„Az az igazság, hogy...” – fogalmi keret

■ Ha valamit nyomatékosítani akarunk, gyakran használjuk ugyanazt a szófordulatot: „Tudod, az az igazság, hogy...”, utána pedig feltárunk, leleplezünk, bevallunk valamit, amit nagyon fontosnak vélünk, legyen az tudományos igazság, eddig eltitkolt tény, vagy éppen – lapos közhely.

Az igazság mindnyájunk életében rendkívül fontos szerepet játszik, mivel állandóan összefügg személyes létünkkel, döntése-

inkkel, emberi viszonyainkkal, vitáinkkal, környezetünk szellemi és erkölcsi kihívásaival. És mégis a rá vonatkozó fogalmaink sokszor bizonytalanok, elmosódottak.

De azt is tudjuk, hogy mind az egyéni élettörténetek, mind az emberiség egészének története az igaz és a hamis, az igazságosság és az igazságtalanság közötti választásként írható le, a kettő ellentéte, dinamikus mozgása soha nem ér véget.

„Igaz” lehet egy tudományos állítás, a valóság valamely ténye, egy erkölcsi állapot. „Igazságot” emlegetünk valamely filozófiai, metafizikai, teológiai fogalom kapcsán vagy éppen egy feltárt jogi tényállás esetén. Az „igazságosság” úgy határozható meg mint alapvető emberi érték, jogos társadalmi követelmény, a társadalmi együttélés egyik alapvető mércéje.

Nagy hatású műve elején John Rawls ezeket mondja az igazságosság szerepéről: „Ahogy a gondolatrendszereknek az igazság, a társadalmi intézményeknek az igazságosság a legfontosabb erénye. Bármilyen kifinomult vagy jól felépített egy elmélet, ha nem igaz, el kell vetnünk, vagy meg kell változtatnunk. Hasonlóképpen van ez a törvényekkel és az intézményekkel is: nem számít, mennyire hatékonyak vagy mennyire fejlettek, meg kell reformálnunk vagy el kell törölnünk azokat, ha igazságtalanok.”¹

Az igazságosság tehát a társadalom értékalapú leírásának, minősítésének kulcsfogalma. Különbösg van azonban az igazságra vonatkozó köznapi képzeink és a társadalmi igazságosság tudományos megközelítése között. Jóllehet az igazságosság fogalmának nincs egységes, egyetemesen elfogadott meghatározása, abban már lehet és van is konszenzus, hogy a modern társadalom olyan alapértéke, normatív követelménye, legitimációs ereje, amely meghatározza az emberek közérzetét, és elősegíti a társadalmi kohézió állapotának kialakítását. Köznapi igazságfelfogásunk viszont heterogén jellegű, mivel az emberek társadalmi és gazdasági státusától függően ellentétes igényeket és követelményeket fejez ki.²

Az igazságosság jelentéseinek köre egyaránt kiterjedhet a társadalmi rendre, a jog-

ra, a politikai berendezkedésre vagy éppen az emberek személyes kapcsolataira, miközben külön-külön ezekre vonatkozó igazságfogalmunk és -felfogásunk világnézetileg akár eltérő is lehet.

A legegyszerűbben leírható igazságfelfogások a különböző élethelyzetekre vonatkoznak; ezek egyben a társadalmi igazságosság más-más szemléletét is megalapozzák. Beszélünk például „osztó igazságosságról” – ezt a köznapri szóhasználatban a „mindenkinek adjuk meg azt, ami neki jár, ami megilleti, amit megérdemel” típusú mondat fejezi ki.³ A „kölcsonös igazságosság”-felfogás a liberális típusú gondolkodásra jellemző, ezt az a mondás példázza, hogy „ne tedd mással azt, amit magadnak sem kívánsz”.⁴ A „megtorló igazságosság”-felfogás értelmében azt, aki valamely közösség normáit vétkes módon megsérti, tétlével arányos mértékben az arra hivatott, felhatalmazott állami hatóságok megbüntetik. Ezt fejezi ki a köznyelvi „adós, fizess!” felszólítás: minden bűnelkövető (nem csak a polgárjogi értelemben vett adós) a büntetés letöltésével „megfizet” a társadalommal szemben elkövetett vétkéért.⁵

A szűkebb értelemben vett társadalmi igazságosság-felfogás maga is többértelmű. A 19. század forradalmi vagy reformmozgalmai a közteherhivselésben, a 20. század első felének politikai programjai a megélhetés minimális feltételeinek biztosításában látták megvalósulni, a múlt század második fele a szociális védőháló szükségességét emelte ki. Századunk válságtól sújtott első évtizede után jogászok és közgazdászok együttesen kutatják (egyelőre nem sok eredménnyel), hogy milyen funkciókat teljesítve válhat a „szociális állam” a társadalmi igazságosság letéteményesévé.

Akkor, amikor az igazságszolgáltatást mint tevékenységet vizsgáljuk és kívánjuk értékelni, mindhárom fogalmat (igaz, igazság, igazságosság) szem előtt tartjuk mint elvárást, mint követelményt. Erre szeretnénk e bevezetőben ráirányítani a figyelmet, anélkül hogy belemélyednénk a kérdés jogfilozófiai-jogelméleti vonatkozásaiba.

Az igazságos-igazságtalan ellentétpár rendkívül széles körben vonatkoztatható valamely alanyra vagy tárgyra. Ahogyan Rawls írja: nevezhetünk igazságosnak vagy igazságtalannak törvényeket, intézményeket, magát a társadalmi rendszert, illetve bizonyos tevékenységeit, továbbá ilyen vagy olyan döntéseket, ítéleteket, minősítéseket, de akár személyek magatartását, hajlamait vagy magát a személyt is.

Ugyanakkor az eljárási, tehát igazságszolgáltatási igazságosság fogalma kifejezhető abban a nagyon egyszerű kettős követel-

ményben, amely a következő „arany szabályban” foglalható össze: „A hasonló eseteket kezelj hasonlóan, a különbözőeket pedig különbözően.”⁶ Ennek a figyelmen kívül hagyása óhatatlanul az igazságtalanság helyzetét, állapotát vagy érzetét teremti meg.

A társadalmi igazságosság, melynek csak egy szeletét biztosítja az igazságszolgáltatás, akkor valósul meg, ha a különböző normatív rendszerek és ezek közül is kiemelkedően a jog helyes módon tudják alkalmazni az egyes személyekre és helyzetekre a hasonlóság és különbözőség kritériumait.

Ezt fejezi ki Justitia istennő ábrázolása is. A szeme be van kötve, vagyis nem lát, ami a megkülönböztetés tilalmának követelményét jelzi. Sok más mitológiai istennőtől eltérően nem meztelenül ábrázolják, mert azzal személyére irányítanak a figyelmet, ami akadályozná hivatása ellátásában. A személytelenség – és egyben a hivatással járó tekintély – hasonló jelképének tekinthetjük a bírói talárt.

Ugyanakkor Justitia nem süket: a különbözőség felfedésének követelménye fogalmazódik meg az „audiatur et altera pars”, a „hallgattassék meg a másik fél is” elvében.

Bölcs, mert részrehajlás nélkül, pártatlanul, külső befolyástól függetlenül, egyedül a törvénykönyvre támaszkodva ítélkezik az eléje terjesztett ügyben. Ehhez kívülállónak kell lennie, ami azt jelenti, hogy senki sem bíraskodhat a saját ügyében.

Hatalma van, mert döntést hoz, ítéletet mond a szóban forgó ügyben – igazságot tesz, igazságot szolgáltat.

Ha mindezek a feltételek teljesülnek, Justitia megfelel hivatásának: helyreállítja a társadalmi rendet, érvényt szerez a társadalmi igazságosságnak.

A társadalmi igazságosság mindig tértől és időtől függően, ezek viszonyrendszerében valósul meg. Az igazságszolgáltatás alapvetően a törvényes igazságot tárja fel, amely nem abszolút, hanem az adott helyzetre és az adott jogra szabott igazság, mert az lehet egyedüli viszonyítási alapja. A legtöbb, ami tőle elvárható – és ami el is érhető (noha nem mindig következik be) –, hogy a bírói döntések ne csak jogosak, jogszerűek, hanem igazságosak is legyenek.

Az igazságos, ezáltal egyben méltányos igazságszolgáltatás mindnyájunk személyes ügye akkor is, ha nem vagyunk részesei a konkrét esetnek, ha nincs közvetlen közünk a peres üggyhez. Amikor ugyanis egy ítéletet külső szemlélőként igazságtalannak érzünk, igazságérzetünk lázong ellene, amellettt joggal merül fel a félelem, hogy ez velünk is bármikor előfordulhat.

A törvényeket lehet jónak vagy rossznak, igazságosnak vagy igazságtalannak ítélni, de a jogkövető személy, a törvényisztelő társadalom tagjainak döntő többsége betartja őket. Ha az emberek bírálják a kormányt, elégedetlenek intézkedéseivel és politikájával, akkor az első adandó alkalommal leváltják. E belső elégedetlenség ellenére összességében a társadalmi rend ettől nem sérül meg és nem roppan össze. Ha azonban az igazságszolgáltatásba vetett bizalom inog meg, ha megrendül a társadalmi igazságosság érvényesülésébe vetett hit, az könnyen utat nyithat az önkény valamely megnyilvánulási formája előtt: ez lehet az erős kéz, az üdvözítőnek vélt igazság diktatúrája vagy a „magam teszek igazságot” anarchikus állapota (a bizalmát veszített, elkeseredésében lázadó Kolhaas Mihály példája).

Ugyanakkor a jog, az igazságosság és az igazságszolgáltatás egymásra ható összetett viszonya korántsem olyan egyértelmű.

Az igazságszolgáltatás viszonylag gyakori problémája, ami egyben a társadalom gondja is, hogy jogszerű/törvényszerű, de nem igazságos döntések születnek. Vagyis a bírói döntések a törvényeket betartva, azokat helyesen alkalmazva születtek ugyan, még sincsenek összhangban a társadalom igazság-érzetével. Ebben az esetben nem a bírák, nem az igazságszolgáltatás felelős, hanem a törvény, mely nem teremt meg az igazságosság lehetőségét.

Mindemellett az igazságszolgáltatásnak rendkívül nagy a felelőssége a társadalmi rend, a társadalmi béke megőrzésében, a bírói ítélezés minősége pedig a jogállam, a jogállamiság, a jobbiztonság, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának egyik legfőbb mutatója és mércéje.

Justitia hatalma, avagy hatalmi ág-e az igazságszolgáltatás?

■ Noha a rutinszerű válasz az egyértelmű igen, a kérdés nem értelmetlen, és nem is felesleges feltenni.

Az igazságszolgáltatás önálló hatalmi ágként való tételezését olyan alkotmányjogi, államjogi, jogállami evidenciaként, tényként fogjuk fel, amelyről úgy véljük, hogy felment minden további elemzés, értelmezés alól. Pedig valójában az a kérdés, hogy mennyiben, milyen feltételek és sajátosságok megléte mellett tekinthetjük különálló hatalmi ágnak az igazságszolgáltatást.

Jogos társadalmi elvárás, hogy az igazságot tevő bírászkodás legyen pártatlan, elfogulatlan, független és természetesen igazságos. A pereskedő felek mindig ilyennek szeretnék látni a bírót. Az a személy azonban, aki

elveszti a pert, akit a bíró elmarasztal, vagy akinek a hátrányára dönt – és aki ebbe ritkán nyugszik bele – könnyen látja őt ellenérdekűnek vagy ellenségesnek.

Akkor hát igaz-e, hogy a bíró minden irányban pártatlan és elfogulatlan? Egy vonatkozásban mindenképpen „elfogultnak” kell lennie, és pedig a törvényes rendben kifejezett közérdek irányában. A bírót lelkiismerete, élettapasztalata, szakmai tudása, bölcsessége mellett, melyek belső (szerzett) tulajdonságok, egyetlen külső tényező köti, nevezetesen a meglévő törvények, amelyeket alkalmaz. Ilyen értelemben a bíróság szerves része a tágran értett hatalmi berendezkedésnek. A bírónak a felek irányában kell semlegesnek lennie, de nem semleges ahhoz a jogrendszerhez viszonyítva, amelyet ítéletével érvényre juttat. Nincs törvényen, törvényes renden kívüli vagy feletti „világbíróság”. Még a nemzetközi bíróságok is (amilyen a hágai nemzetközi bíróság vagy a strasbourgi emberjogi bíróság) egy meglévő törvényes rend nevében járnak el.

A bírói hatalom tehát ebben az értelemben része, kifejeződése az adott alkotmányos rendszernek, akkor is, ha az demokratikus, akkor is, ha nem az, hanem diktatórikus, totalitárius rendszer.

Ugyanakkor a hatalmi ágak szétválasztására éppen azért volt szükség, a bírói hatalomnak, az igazságszolgáltatásnak éppen azért kellett egyértelműen különválnia az államszervezet rendszerén belül, mert a történelem során túl gyakran esz túl szorosan összefonódott a törvényhozással és a végrehajtással, s ez káros hatással volt rá.⁷

A bírászkodás és a végrehajtás összefonódását jól példázzák az abszolutisztikus rendszerek, melyekben az uralkodó a legfőbb bíró is – a legrégebbi koroktól az újkorig az államokra ez volt jellemző. Ezt látjuk ott is, ahol a hódítások nyomán létrejött gyarmatokon a helytartók a rendfenntartás és az adóbeszedés mellett egyszerre a bírászkodásra is jogot formáltak. A történelmi emlékezet ilyen személyként őrzi Poncius Pilátus alakját, aki egyszerre képviselte a végrehajtó (politikai) és a bírói hatalmat. De – pozitív értelemben – ilyen uralkodóként maradt meg a köztudatban Mátyas király személye is.

A történelmi tapasztalat azt mutatta, hogy igazi garanciát a hatalmi visszaélés lehetősége ellen csak a végrehajtó és a bírói hatalom funkcionális és személyi szétválasztása nyújthat. Összetettebb a másik oldal, vagyis a bírászkodás és a törvényhozás közötti viszony. Ez ugyanis a bírói szerepfelfogásra vonatkozóan felvet egy alapvető jogfilozófiai kérdést, amely a bírói jogalkotás történelmi hagyományában gyökerezik.

Bizonyos jogrendszerekben – ilyen elsősorban az angolszász jogrendszer – jól tetten érhető az a jelenség, hogy a bíróság bizonyos mértékben jogalkotó, enyhébb formában jogalkító szerepet is betölt. Emögött az az elv húzódik meg, hogy jöllehet bármi jogi normává tehető (törvényhozás, jogalkotás útján), de abból csak az érvényesül, amit a bíróságok a jogviták megoldása során hajlandók érvényesíteni. Vagyis a jog tényleges hatékonysága a bírótól függ, tehát döntései jogi norma, jogforrás erejével érnek fel, más szóval a bíró nemcsak alkalmazza, de esetenként alkotja is a jogot.

Az európai (kontinentális) jogrendszerek felfogása eltér ettől: a bírónak tilos jogszabályt, új jogi normát alkotnia, arra kell szorítkoznia, hogy a meglévő, érvényes jogrendszert alkalmazza.

Az első eset némiképp relativizálja a parlament törvényhozó hatalmát, míg a második esetben a bíró egyáltalán nem élhet a jogalkotás lehetőségével. Ennek ellenére a bírói hatalom intézményesen mindkét esetben elkülönül a két másik hatalmi ágtól (vagyis a parlamenttől is), miközben az adott felfogásnak megfelelően megvalósítja az állam igazságszolgáltató funkcióját.

A mondottakat összegezve: az igazságszolgáltatás önálló hatalomként jelenik meg, de sajátos társadalmi, jogi erő, mely szervezetenként és funkcionálisan elkülönül a törvényhozástól és végrehajtástól. Döntései mind formai, mind tartalmi vonatkozásban közhatalmi jellegűek és szuverének, ebből származik erejük is, hatásukat illetően pedig rendkívül hatékonyak, ugyanis végrehajtásuk legitim eszközökkel kikényszeríthető.

Másrészt a törvényhozó és a végrehajtó hatalomhoz mérten a bíróság, az igazságszolgáltatás nem igazi hatalom, amiatt ugyanis, hogy tulajdonképpeni jogi normát nem alkothat, nem vesz részt a társadalmi életviszonyok tartós alakításában. Semleges hatalomként jelenik meg továbbá azáltal, hogy nem részese a napi politikai küzdelmeknek, és nem is terheli politikai felelősség az életviszonyok alakulásáért.⁸

Az igazságszolgáltatási alapelvek mint alapjogok

■ Egy római mondás szerint akkor is igazságot kell tenni, ha annak végtelenül nagy ára van. „Fiat iustitia, pereat mundus” – így hangzik ez a mondás, amely szó rendint azt

jelenti: „Legyen igazság, vesszen a világ.” Tágabb értelemben úgy foghatjuk ezt fel, hogy a bírónak tántoríthatatlannak kell lennie, legjobb tudása és lelkiismerete szerint meg kell oldania a peres ügyet, függetlenül attól, hogy mi történik körülötte a világban. Mindez utal az igazság eszméjének isteni örökkévalóságára is.

A mai bíró azonban mire támaszkodhat? Elsősorban önmagára: szakmai tudására, élettapasztalatára, tisztességére, erkölcsi meggyőződésére, azaz csupa belső, szubjektív feltételre, olyasmire, amivel természetesen mindenki különböző mértékben rendelkezik. Ugyanakkor támaszkodhat persze külső, objektív tényezőkre is, ilyen a hatályos jogszabályok rendszere, a szerződések, a felek közötti megállapodások, a jogilag releváns szokások, és ezekhez járul még az intézményi háttér (infrastruktúra), amely tevékenységének a szolgálatában áll.

E két feltételrendszer között helyezkednek el az igazságszolgáltatás alapelvei, legyen bár szó írott jogszabályról vagy a jogi kultúra történeti hagyományáról, örökölt szokásról. Minden esetben ezek segítik ki a bírót akkor is, ha munkáját joghézag, a jogi szabályozás hiánya vagy ellentmondásai nehezítik, de akkor is, ha valamely belső tulajdonosság (például az élettapasztalat) hiánya okoz számára nehézséget.

Az alapelvek egy része az igazságszolgáltatás egész folyamatára (vagy éppen az egész jogrendszerre) nézve általánosan érvényes. Ilyen a törvényesség, az igazságosság követelménye, az igazságszolgáltatás egységének, semlegességének, egyenlőségének, a tisztességes eljárásnak, az igazságszolgáltatás nyilvánosságának és a bírói függetlenségnek az elve.

Az alapelvek másik része kifejezetten a felek jogaira, illetve a perrendtartásra, az eljárási folyamatra vonatkozik. Ide olyan elvek tartoznak, mint az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a védelemhez való jog, az ártatlanság véelme, az anyanyelvhasználat joga, a jogorvoslati jogosultság.

Az alapelvek egy csoportja alkotmányos alapjognak, alapvető emberi jognak számít. Ilyen a tisztességes eljáráshoz való jog, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a védelemhez való jog, az anyanyelvhasználat joga, valamint a fellebbezési jog.

Utóbbiak, miközben továbbra is az igazságszolgáltatás alapelvei, fontosságuknál és jellegükénél fogva egyben alapjogoknak számítanak, ami azt jelenti, hogy védelmüket, érvényesíthetőségüket és tiszteletben tartásukat alkotmányos vagy éppen nemzetközi jogi garanciák szavatolják, ez jelentősen megnöveli alapjogi jellegük jogi értékét.

Az alábbiakban két olyan, az igazságszolgáltatás egész folyamatára vonatkozó, annak minőségét meghatározó általános, alapvető elvet (jogot) fogunk megvizsgálni, amely egyben garanciális jellegű tényezője a hatékony és igazságos igazságszolgáltatásnak.

A tisztességes eljárás elve

■ A tisztességes eljárás az igazságszolgáltatás olyan, viszonylag újabb keletű, kodifikált elve (követelménye), melynek tartalmát sokféleképpen értelmezik, sokan vitatják is, és amelyet az egyes államok alkotmánya és törvényei különbözőképpen szabályoznak.

Szembeötlő, hogy a fogalom jelentése többértékű. A tisztességes eljárás (a hozzá való jog) ugyanis egyfelől az igazságszolgáltatás működésének egyik fontos alapelve, másfelől alapvető emberi jog. Erre vall az, hogy nemzetközi jogi dokumentumok⁹ ezt tételesen meg is fogalmazzák, s ennek hatására is az egyes államok törvénykezése az alapjogok katalógusában tünteti fel.

A fogalom azért összetett, mert tartalmát jogi és nem jogi elemek együttesen határozzák meg. A benne foglalt jogi elemek az igazságszolgáltatás különböző alapelveire, illetve bizonyos alapjogokra vonatkozhatnak, ami akár azt a következtetést is sugallhatja, hogy nincs is önálló tartalma, hanem bizonyos elvek és jogok együttes teljesülése tisztességes eljárást eredményez. Való igaz, a jogi szakirodalomban ezért szokták „jogcsokornak” nevezni. Ugyanakkor igazi tartalmát mégiscsak az adja, hogy miképpen állítják össze, miképpen szabják meg ezt a „jogcsokrot”.

Elméleti szempontból a talán leggazdagabb „csokornak” a következő „szalakat” kellene tartalmaznia:

- a) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítását,
- b) a bíró pártatlanságát, a bíróság függetlenségét,
- c) a bírói eljárás nyilvánosságát,
- d) a védelemhez és a hatékony jogorvoslathoz való jogot,
- e) az eljárás ésszerű határidőn belül való tartását,
- f) az igazságosság elvének érvényesülését.

Ez a maximálisnak tekinthető követelményrendszer. Jól érzékelhető, hogy fogalmilag a tisztességes eljáráshoz való jog lefedi az igazságszolgáltatásra vonatkozó alapelvek körét. De látható egyúttal az is, hogy a fogalomnak nincs különálló jelentése – ezért is vitatható –: a tisztességes eljárás akkor valósul meg, ha a konkrét eljárás folyamán az alapelvek és a vonatkozó alapjogok érvényesülnek.

A felsorolt jogi elemek kiegészülnek olyan nem jogi tényezőkkel, mint a bíróságok rendszerének ésszerű és hatékony szervezeti struktúrája, a megfelelő infrastruktúrális felszereltség, anyagi-pénzügyi ellátottság, a bírák szakmai felkészültsége, felelősségérzete, hivatáserkölcsei hozzáállása.

A tisztességes eljáráshoz való jog mint alapelv és mint alapjog átfogja az igazságszolgáltatás egészét. Ugyanakkor attól függően, hogy az eljárások melyik típusáról van szó, tágabb és szűkebb keretek között mozog. Polgárjogi eljárás esetén kifejezetten a bíróság előtt zajló peres ügyre vonatkozik, büntetőjogi eljárás során azonban fontos kérdés, hogy hol és mikor kezdődik, hol és mikor végződik az igazságszolgáltatás folyamata.

Mivel a tág értelemben vett büntetőeljárásnak része a nyomozati eljárás is, amit a rendőrség, de főként az ügyészség végez, ennek folyamán szintén érvényesülnie kell a tisztességes eljáráshoz való jognak. A szigorú értelemben vett büntetőbírói eljárás a vádemeléssel kezdődik, s a jogerős, végleges és végrehajtható ítélettel zárul. A tisztességes eljáráshoz való jog alapvetően erre az eljárási szakaszra vonatkozik. Végül van még a büntetésvégrehajtás, amely ugyancsak része az igazságszolgáltatási folyamatnak – ennek keretében teljesen más tartalmat kap a tisztességes eljáráshoz való jog, amennyiben ezúttal nem annyira ezt a jogot (elvet) kell alkalmazni, hanem egyéb alapjogoknak kell érvényesülniük, amilyen a bármilyen diszkrimináció, a kínzás, az embertelen bánásmód alkalmazásának tilalma.

Ami a nyomozati eljárást illeti, talán ebben a szakaszban tapasztalható a legtöbb jogsértés, az eljárás talán itt a legsérülékenyebb. Jogorvoslatként itt elsősorban nem is a tisztességes eljáráshoz való jog elvére/alapjogára kell hivatkozni, hanem közigazgatási eljárás – például panasztétel – keretében kifejezetten azokra a konkrét eljárási szabályokra, amelyek megkövetelik a törvényesség követelményének maximális tiszteletben tartását.

Következésképpen akkor járunk el ésszerűen és az igazságszolgáltatás szempontjából hatékonyan, ha a tisztességes eljáráshoz való jogot a kifejezett bírósági eljárásra alkalmazzuk.

A román alkotmányban a tisztességes eljáráshoz való jog nem jelenik meg önálló „csokorként”, ám az alaptörvény előír egy olyan követelményrendszert, amely megfelel e fogalom tartalmi elemeinek. Beletartozik ebbe a rendszerbe:

- a) Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés joga, ami a román szabályozás értel-

mében konkrétan azt jelenti, hogy jogai, szabadságjogai, legitím érdekei védelméért bárki (természetes vagy jogi személy) az igazság-szolgáltatáshoz fordulhat.¹⁰ Ez kiegészül egy rendkívül jelentős, garanciális jellegű szabályozással, amely így szól: „Egyetlen törvény sem korlátozhatja ennek a jognak a gyakorlását.”¹¹ Ez az előírás lényegében megtiltja a parlamentnek, hogy olyan jogszabályt fogadjon el, amely korlátozná az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés alapvető emberi jogát. Tehát ez a jog nemcsak adminisztratív eszközökkel vagy bármilyen más módon nem korlátozható, de még a legmagasabb rangú közjogi intézmény, a parlament által hozott törvénnyel sem.

b) A feleknek joguk van méltányos perhez,¹² ami felfogható akár úgy is, hogy tartalmilag azonos a tisztességes eljáráshoz való joggal. Fogalmilag mégsem lehet egyenlőségi jelet tenni a kettő közé, mert igaz ugyan, hogy a „méltányos [eljárás]” széles körben használatos, különösen az Európai Emberjogi Bíróság joggyakorlatában, a „tisztességes eljárás” szigorúan az eljárási szabályok, az igazságszolgáltatási alapelvek korrekt alkalmazását és betartását jelenti, vagyis azt, hogy a bíróságnak a törvény szempontjából kell tisztességesen eljárnia, míg a „méltányosság” az eljárást a felek nézőpontjából minősíti. Érzékletesebben azt is mondhatnánk: a tisztességes eljárás a jogszerűséget helyezi előtérbe az igazságszolgáltatásban, míg a méltányosság – lévén kifejezetten értéktelített, értékekre utaló kategória – az igazságosságot. A méltányosság humanizálja a jogot.

c) A feleknek joguk van peres ügyeik ésszerű határidőn belül történő megoldására.¹³ Bár a méltányosság fogalma sem a román alkotmányban, sem a bíróságok megszervezéséről és működéséről szóló törvényben jogilag nem meghatározott, a jogviták ésszerű határidőn belüli megoldását éppen a méltányosság egyik követelményeként foghatjuk fel.

A különböző eljárásjogi (perrendtartási) törvénykönyvek a legkülönbözőbb határidők közé szorítják az igazságszolgáltatás folyamatát, de az időtartam kérdése nem abszolútizálható semmilyen irányban. Ha indokolatlanul lerövidül, fennáll a kockázat, hogy csorbát szenved éppen a korrekt igazságszolgáltatás, feltárása, a tények és a felelősség megállapítása. Ha a per indokolatlanul elhúzódik, akkor sérül a feleknek a méltányos és hatékony igazságszolgáltatáshoz való joga. Ekként a jogviták ésszerű határidőn belüli megoldásához való jog mint alkotmányos alapjog a felek alanyi jogává vált, ami egyrészt körültekintőbb szabályo-

zásra kötelezi a törvényhozót, másrészt nagyobb felelősséget és jobb munkaszervezést igényel a bíróságoktól.

Az eddigiek mellett – nevesített alapjoként – meghatározó alap-követelménye a tisztességes eljárás érvényesülésének a védelemhez való jog,¹⁴ amely szervezen kötődik az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés jogához is, hiszen meghatározza annak módját és minőségét.

A védelemhez való jog alkotmányosan biztosított, de eltérő formában jelenik meg attól függően, hogy polgári vagy büntetőper-ről van-e szó. Polgári perekben a felperes, illetve az alperes belátására van bízva, hogy alkalmaz-e jogi képviselőt, ügyvédet. Ez a jog (szabadságjog) az állam irányában nem támaszt kötelezettséget. Hasonló esetekben az érintett fél jogügylet keretében felhatalmazási (megbízatási) szerződést köt az ügyvéddel, aki a perben majd az érdekei képviseli. Büntetőjogi perekben a terhelt személy (gyanúsított vagy vádlott) védelmét vagy választott ügyvéd látja el, vagy pedig – ha az érintett nem él ezzel a lehetőséggel – az állam köteles védelmét hivatalból kirendelt ügyvéd útján biztosítani.

További különbség a védelemhez való jog vonatkozásában, hogy polgári perekben az csak a bírói tárgyalásra vonatkozik, hiszen jellegénél fogva a legtöbb polgárjogi ügynek csak bírósági szakasza van. A büntetőpereket viszont a nyomozati eljárási szakasz előzi meg, amely az ügyész irányításával zajlik – az eljárás alá vont személyt már ekkor megilleti a védelemhez való jog.

A védelemhez való jog tehát olyan, részjogosítványként felfogható alapjog, amely az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés jogával együtt szavatolhatja a tisztességes eljárást elvét.

A román alkotmány említett, alapjogi szinten a tisztességes eljáráshoz való jog fogalmába sorolható elemei kiegészülnek bizonyos, a működésre vonatkozó alapelvekkel, amilyen az igazságszolgáltatás pártatlansága,¹⁵ a bírák függetlensége,¹⁶ a bírósági tárgyalások nyilvánossága¹⁷ és a jogorvoslati jog gyakorlása.¹⁸

Az igazságszolgáltatás nyilvánossága

■ A jogállami berendezkedés és a hatalom-megosztásos államszervezet egyik alapvető jellemzője a hatalmi ágak kölcsönös ellenőrzésének biztosítása. A független igazságszolgáltatás (pontosabban a tulajdonképpeni igazságszolgáltató, bírói tevékenység) fölött politikai, hatalmi ellenőrzést sem a parlament, sem a kormány nem gyakorolhat. A törvényhozás – lényegéből adódóan – egyedül abban az értelemben gyakorol „hatást” az igazságszolgál-

tatásra, hogy olyan törvényeket hoz, amelyeket a bírói szervezet alkalmaz, beleértve saját intézményrendszere megszervezését és működését, az eljárási rendet.

Az igazságszolgáltatás működésének megfelelő infrastruktúrális feltételeket a végrehajtó hatalomnak, a kormánynak, pontosabban az illetékes szakminiszternek kell biztosítania.

A tulajdonképpeni igazságszolgáltatási folyamat, a bírói tevékenység nem befolyásolható, és kívülről, politikai/hatalmi struktúrák által nem ellenőrizhető.

Egyfajta ellenőrzés azonban mégis lehetséges és szükséges, ez pedig a társadalmi ellenőrzés, amely az igazságszolgáltatás nyilvánosságával valósul meg.

Nemrégiben az amerikai Legfelsőbb Bíróság egyik bírója állapította meg, hogy a nyilvánosság elől elzárt bírósági eljárások jobb esetben téves ítéletekhez, rosszabb esetben korrupcióhoz vezethetnek.

A nyilvánosság azért tekintendő az ellenőrzés hatékony és legitim eszközének, mert egyenesen következik abból, hogy jogállami környezetben csak ez fér össze az igazságszolgáltatás és a bírói eljárás függetlenségével.

Az elmúlt két évtizedben nálunk is jelentősen megváltozott az igazságszolgáltatás nyilvánosságának szerepe: bővültek és szélesedtek különböző szintjei és elemei. Egészen az 1990-es évek elejéig alapvetően annyit jelentett, hogy mind a bírósági tárgyalások, mind a bírósági ítéletek (határozatok) nyilvánosak. A bírósági tárgyalások nyilvánosságát ma úgy értelmezzük, hogy bizonyos körülmények figyelembe vételével (ilyen például a tárgyalóterem befogadóképessége) bárki számára hozzáférhetőek. A törvényben szabályozott esetekben (amilyen az államtitok védelme, a sértett fél vagy az áldozat személyiségi jogainak megóvása) a bíróság zárt tárgyalást rendelhet el. A bírósági tárgyalások nyilvánossága a román jogrendszerben alkotmányos alapelvnek minősül.¹⁹

Másrészt a bírósági ítéleteket (határozatokat) kivétel nélkül nyilvánosan hirdetik ki.

A kilencvenes évek második felétől kezdődően a jogállami követelmények, az alapjogok bővülésével a nemzetközi jogban kiszélesedett az igazságszolgáltatás nyilvánosságának fogalma, és ez a hazai jogrendben is tükröződött az alkotmány és a törvények szintjén. Ma már az igazságszolgáltatás tárgya alapján megkülönböztetünk intézményi-szervezeti, illetve az eljárási folyamatok különböző részeire, elemeire vonatkozó nyilvánosságot.

Olyan közérdekű adatok, mint a bíróságok költségvetése és szervezeti felépítése, bi-

zonyos országokban a bírák kiválasztásának folyamata, az ellenük lefolytatott fegyelmi eljárások eredménye – ezek alkotják az igazságszolgáltatás intézményi-szervezeti nyilvánosságát, amely ma már teljes egészében elektronikusan hozzáférhető nyilvánosság.

Az eljárási nyilvánosság körébe tartozik mindenekelőtt a tárgyalótermi nyilvánosság, valamint az ítéletek nyilvános kihirdetése. Erre a nyilvánosságra a szóbeliség és az események egyidejű követése jellemző. De az eljárási nyilvánosságnak is van elektronikus (vagyis időtlen) változata: a bírói iratok és ítéletek hozzáférhetősége. Ez utóbbi kiterjed a különböző eljárási szakaszokban keletkezett vagy azok lezárását rögzítő iratokra. A bírósági eljárásban egyaránt helye van a szóbeliségnek és az írásbeliségnek. Az eljárás hivatalosságát azonban az írásbeliség adja meg, hiszen az élőszóban elhangzottakat is jegyzőkönyvek rögzítik.

Az iratokhoz való hozzáférhetőség nem egységesen, hanem differenciáltan érvényesül az eljárás típusától, a kérelmező érdekeltségétől és az információ-szabadság jogi, fogalmi és normatív tartalmától függően. Ezek alapján nagy eltérések vannak országonként. Ami az eljárás típusát illeti: a polgárjogi perek iratai rendszerint könnyebben (akár bárki által is) hozzáférhetőek, a büntetőjogi perek iratai viszont csak kivételes esetekben, harmadik személy számára pedig egyáltalán nem (aminek könnyen belátható személyiségi vagy emberi jogi okai vannak).

A hozzáférést kérelmező személy egyes országokban lehet bárki, míg másokban jogi érdeket felmutató harmadik személy.

Megjegyzendő, hogy akár polgári, akár büntetőperorról van szó, a perben lévő feleknek alkotmányos joguk hozzáférni a bírósági iratokhoz.

A bírói iratok nyilvánossága az ítélet vagy határozat megszerkesztett, indoklással ellátott írásos (elektronikus) változatához való hozzáférést jelenti, és nem tévesztendő össze a bírói ítéletek nyilvános kihirdetésével, amelyről fentebb esett szó.²⁰

Míndez szorosan összefügg az információ szabadságának mint alkotmányos alapjognak a szabályozásával. A vele járó pozitív hatások mellett a nyilvánosság kiszélesítésének szükségessége felveti az esetleges negatív hatások elkerülésének kérdését, továbbá azt is, hogy mikor, milyen keretben indokolt e nyilvánosság korlátozása.

Szükséges a nyilvánosság korlátozása részben a személyiségi jogok és a személyes adatok védelme céljából, részben magának az igazságszolgáltatásnak a hatékony és eredményes működése érdekében. Erősen kétséges és aggályos például a bírósági ira-

tok internetre történő felkerülése, ezáltal ugyanis a felek elveszíthetik anonimitásukat, bekerülnek egy „nem felejtő” nyilvánossági rendszerbe. Vagyis ami az iratokhoz való gyors és egyszerű hozzáférés révén egyfelől előnyös a bírósági eljárás minden résztvevője számára, az másfelől indokolatlanul „tág” nyilvánosságot hozhat létre, annak hátrányos következményeivel – kiszolgáltatottság, társadalmi előítélet, megbélyegzés – együtt. Az indokolatlanul széles körű, az információszabadságot túl tágan értelmező nyilvánosság hátrányosan befolyásolhatja az igazságszolgáltatás jó menetét.

Gyakran tanúi lehetünk annak, hogyan kerül az elektronikus sajtó szerep-tévesztésbe, amikor a büntetőjog körébe tartozó eseményeket a nagyközönség elé tár, elemez, értékkel. Rosszabb esetben – bizonyos hatóságok cinkos közreműködésével – még az is előfordul, hogy ellenőrizetlen nyomozati adatokat szivárogtat ki, ezáltal prejudikál, a maga sajátos eszközeivel elmarasztaló vagy felmentő ítéletet fogalmaz meg, s ezzel óhatatlanul (akaratlanul vagy szándékosan) nyomást gyakorol az igazságszolgáltatásra.

Ilyen esetekben – különösen, ha a szabályozás nem egyértelmű, vagy nincs is megfelelő szabályozás – mérlegre kell tenni és rangsorolni, hogy mi a fontosabb: az információ szabadsága, a mindenáron történő tájékoztatás vagy a személyiségi jogok és adatok védelme, illetve magának az igazságszolgáltatásnak a korrekt menete. Ez azonban súlyos sajtóetikai kérdés (ezért alapvetően az

újságírók inti önmérsékletre és önkorlátozásra), a jognak ezt nagyon nehéz szabályoznia, ha tiszteletben akarja tartani a „mindenható” sajtó- és információszabadságot.

Egy dolog azonban bizonyos: a nyilvánosságot érintő társadalmi ellenőrzés legitím igénye nem alakulhat át a közvélemény média által manipulált befolyásává. Az előző alapvető jogállami követelmény, az utóbbi anarchikus társadalmakra jellemző társadalmi önbíráskodás.

Be kell látnunk tehát, hogy miközben az igazságszolgáltatás már magában véve rendkívül összetett, felelősségteljes közhatalmi tevékenység, amely számtalan külső és belső problémával küzd, ha azt akarjuk, hogy mindezek ellenére jól és hatékonyan működjön, ehhez szükség van a társadalom, azon belül a közvélemény-formáló tényezők, elsősorban a média fokozott felelősségére, a társadalmi, jogi, hatalmi szerepek helyes megértésére, tiszteletben tartására.

Végül még annyit: az igazságszolgáltatás a jogállam szerves része, összetett tevékenység, amely ráadásul sokba is kerül. Ám bármennyire költséges is, megéri a ráfordítást, mert kivétel nélkül mindnyájunk érdeke, hogy jogállami feltételek között és az ennek megfelelő elvárásokhoz méltó módon működjön.

Az igazságot, az igazságosságot veszélybe sodorni – ez az egyedüli ár, amelyet a társadalom nem fizethet meg.

Varga Attila

■ JEGYZETEK

1. John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 21–22.
2. Bővebben lásd Gazsó Ferenc: *Igazságosság a modern társadalomban*. In: *Ünnepi Kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapja tiszteletére*. Rejtjel Kiadó, Bp., 2006.
3. Ez az osztó igazságosság-felfogás jellemzi Platón, Arisztotelész vagy Aquinói Szent Tamás gondolkodását: korszerűbb formában a modern társadalmi igazságosság elméleteiben is megjelenik majd.
4. Ez esetben leginkább Hugo Grotius, Thomas Hobbes és David Hume elméleteire utalhatunk.
5. A különböző igazságfelfogásokról bővebben lásd Takács Péter: *Jog és igazságosság*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Bibor Kiadó, (Prudentia Juris 11) Miskolc, 1998.
6. H. L. A. Hart: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Bp., 1995. 191.
7. Bővebben lásd Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Bibor Kiadó, (Prudentia Juris) Miskolc, 2001. 255.
8. Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan*. I. Osiris Kiadó, Bp., 2007. 525–526.
9. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről. 1950, az Európai Unió Alapjogi Kartája 2009.
10. Románia Alkotmánya 21. szakasz (1) bekezdése.
11. Románia Alkotmánya 21. szakasz (2) bekezdése.
12. Románia Alkotmánya 21. szakasz (3) bekezdésének első tétele.
13. Románia Alkotmánya 21. szakasz (3) bekezdésének második tétele.
14. Románia Alkotmánya 24. szakasz.
15. Románia Alkotmánya 124. szakasz (2) bekezdése.
16. Románia Alkotmánya 124. szakasz (3) bekezdése.
17. Románia Alkotmánya 127. szakasz.
18. Románia Alkotmánya 129. szakasz.
19. Románia Alkotmánya 127. szakasz.
20. Az intézményi és szervezeti nyilvánosság kérdéséről bővebben lásd Navratil Szonja: *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága*. Összehasonlító elemzés. In: Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politikai*. Összehasonlító Jogi Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Bp., 2011. 158–162.